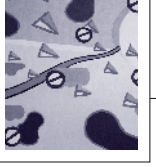

Iskolaévek

Hafner Zoltán beszélgetése Kertész Imrével[1]

„…a tanulás érdekelt a legkevésbé…”

LÁTÓSZÖG

Gyerekkorodról, iskoláidról szeretnélek kérdezni ezúttal. Ha jól tudom, szüleid 1927-ben házasodtak össze és 1934-ben elváltak. Ötévesen emiatt kerültél Gábor Ignác fiúnevelő intézetébe…

Ötéves voltam, nem tudtak velem mit kezdeni, senkinek sem volt ideje rám, ezért kellett a szüleimnek intézetbe adniuk, ami kispolgári mércével nagyon előkelő dolognak számított. Először borzasztóan hiányoztak a szülők, nem értettem, hogy miért váltak el, nem tudtam beletörődni az élet eme igazságtalanságába. Később aztán megszoktam az intézetet, szerettek, nem volt különösebb problémám. A Munkácsy Mihály utca 21-ben működött ez az intézet, egy meseépületben, amelyet azóta teljesen tönkretettek, a *Kaddis*ban írok is róla. Gábor Ignác legfiatalabb lánya, Marianna, ismert festőnő lett, gyönyörű, aranyszőke hajú lány volt, és természetesen mindenki szerelmes volt belé az intézetben.

Amikor apám elvált az anyámtól, a szüleihez költözött a Tömő utcába, s náluk lakott, míg meg nem nősült újra. A nyarakat én is ott töltöttem, például *A Pál utcai fiúk*at olvasva, erre emlékszem. Egyszer megbetegedtem, és anyám meglátogatott, aki előkelő dámának hatott abban a környezetben, s Donászy Ferenc: *Őserdőkön, tengereken* című, igen vastag könyvét hozta el ajándékul. Donászyt ma már nem ismerik, csodálatos dzsungeltörténeteket írt.

Az intézetbe csak zsidó fiúkat vettek fel?

Nem, bárkit, teljesen nyitott volt, csak azért kerültek ide főként zsidók, mert akkor még nem voltak ugyan zsidótörvények, de már korlátozott számban vettek föl zsidó származású diákokat a gimnáziumokba, s emiatt borzasztó fontos volt, milyen eredményt viszek az elemi iskolából.

Ezek szerint ötéves korodtól már írni, olvasni tanultál?

Olvasni nagyon hamar megtanultam, mert nem volt senki, aki mesét olvasott volna nekem, úgyhogy kénytelen voltam a Tömő utcai lakás konyhájának a sámliján ülve

[1] A beszélgetés 2003 májusában készült, néhány részletét átdolgozva felhasználta az író *K. dosszié* című kötetében.

magamtól megtanulni. Mesekönyvekben bogarásztam a betűket, s aztán lassan összeállltak. Sőt, gyerekkoromban újságot is olvastam, voltak már akkoriban zsidóverő nóták, rigmusok: „egyszeri, kétszeri, megdöglött a főrabbi, bátorság, éljen Szálasi". Érdekelt ez az egész dolog. A gyerekek is antiszemiták voltak, de nem úgy, hogy például bántottak volna azért, mert zsidó vagyok. Emlékszem, a 38-as választásokon a Nyilas Párt érdekes, bélyegszerű matricákat, vagy nem tudom, miket adott ki, nagy fogaskerekek, cilinderben lévő zsidókkal. Teleszórták az egész várost és mi, zsidó gyerekek gyűjtöttük ezeket, teljesen tudatlanul. De visszatérve: az intézet szoros kapcsolatban állt a Kölcsey Gimnáziummal, amely ott volt a környéken, így az intézetben voltak nagyobb fiúk, elsős gimnazisták, és néhány érettségiző is. Amikor az intézetbe kerültem, én voltam a legfiatalabb, ennek következtében a legszemtelenebb is, természetesen. Egy rendes intézeti élet folyt itt, kicsit olyasféle, mint a *Törless*ben, csak egy mérsékeltebb, magyarországi változatban. A nagyok verték a kicsiket, a kicsik meg verték a nagyokat éjszakánként.

A legérdekesebbek a nyaralások voltak, amelyekre az apám befizetett. Följártunk Csehszlovákiába, valahol a Kárpátokban volt egy Valdóc nevű nyaralóhely, jó levegővel, színpaddal, ahol érdekes előadások voltak. De a legérdekesebb az volt – Magyarország még nem állt hadban, tehát valószínűleg még 39-ben lehetett –, amikor elmentünk Olaszországba, Porto Rose, Pirano, Santa Lucia környékére, Trieszten keresztül. Tízéves voltam, és Triesztbe érve először láttam fasisztákat. Kinéztem a szállónk ablakán, ott vonultak az utcán a katonák, és ez borzasztóan tetszett. Kimentünk a kikötőbe, állt ott egy óriási nagy kivándorló hajó, Jeruzsálem vagy Izrael, ilyesféle neve volt. Trieszt után elmentünk Porto Rosébа, amely a tenger fölött húzódik, és közvetlenül a szállásunk alatt hidroplánoknak készült hangár volt. Minden reggel, négykor, ötkor, amikor virradt, rohantunk az ablakhoz, hogy végignézzük, amint a hidroplánok leszállnak a tengerre, majd gurulnak vissza a hangárba. A környékről közben fegyverkattogás hallatszott, állandóan gyakorlatoztak. Borzasztó érdekes atmoszférája volt az egésznek. Közeledett az abesszin háború, az olaszok már rendesen készültek rá, mi pedig, főként zsidó gyerekek, ültünk fent a dombtetőn és ettünk egy nagy fügefa alatt. Arra is emlékszem, hogy milyen barátságosak voltak a gyerekek, soha életemben ilyennel nem találkoztam. Lementünk fürödni, kristálytiszta volt a tenger, szandolinokon eveztek az olasz vagy talán horvát gyerekek, nem tudom, mindenesetre olaszul beszéltek. Mikor megcsodáltam az egyik szandolint, a fiú kiszállt, s azt mondta, tessék, ülj bele. Elképesztő volt, Magyarországon, ha el mertem volna kérni egy gyerek csónakját, evezővel vágott volna fejbe. Szép, érdekes tájakat ismertünk meg, járt egy piros színű villamos, amely elvitt bennünket Piranóba. Emlékszem a kőpadlós mozaikokra, le kellett venni a cipőt, s valami rongyot fölhúzni a lábunkra. Az intézet tulajdonképpen mély nyomokat hagyott bennem, meg is írtam a *Kaddis*ban, de amit megírok, azt utána elfelejtem.

Egyszer bezártak a karcerba, az intézet zárkájába. Miért, ez nem derül ki a Kaddis*ból.*

Egyszer bezártak, igen, de már nem emlékszem, milyen volt. Ordítottam egy Kropacsek nevű tanárral, akinek csak a gúnyneve volt Kropacsek, nem tudom, hogy hívták valójában. Megpofozott, mire elkezdtem ordítani vele, hogy jön ő ahhoz, hogy megpofozzon, én itt növendék vagyok, a szüleim fizetnek azért, hogy itt legyek… Úgy ordítottam vele, hogy végül

már menekült előlem. Voltak tekintélyelvű tanárok, és lényegében ezt a hangulatot írtam le a *Kaddis*ban. Jó fiúnak lenni abban az időben azt jelentette, hogy az ember elfogadja a zsidótörvényeket, elmegy munkaszolgálatra, tisztességesen bemegy a vagonba, ami aztán Auschwitzba viszi. Én ezt gyerekkoromban éreztem valahol, csak természetesen nem tudtam megragadni.

A Valaki más*ban írod, hogy „még sosem elemeztem a súlyos tényt, hogy gyerekkorom legkedvesebb meséje* A rút kiskacsa *volt”.*

A rút kiskacsa borzasztóan szégyelli magát, és aztán kiderül róla, hogy hattyú, s felrepül az égbe… Szerintem minden gyerek kedvenc meséje, nekem különösen az volt. Én tényleg egy rút kiskacsa voltam, mindig mondták, hogy lusta vagyok, ez volt epitheton ornansom – a gyerek lusta, a gyerek nem szeret tanulni, a gyereket, ha leküldik valahova, húzza az orrát stb., és ez így is volt, nem voltam jó családtag.

De az iskolában mégis jeles tanuló voltál.

Igen, mert muszáj volt, magániskolába jártam, ahol jól tudták, hogy csak jeles bizonyítvánnyal vesznek föl, úgyhogy megkaptam mindenből a jelest. De utáltam a tanulást, nem értettem a matematikát, máshova figyeltem órákon, nem voltam jó gyerek. Erről többször is írtam különféle kontextusokban. Nagy nyomást jelentett a család, apám kis fakereskedő volt, szegény ember, és szerette volna, ha a fia többre viszi. Mindig elmondta, hogy milyen áldozatokat hoz azért, hogy tanulhassak, és én, a hálátlan… Hosszú, nagy prédikációkat tartott, havonta egyszer, kétszer. Mikor később, a gimnáziumban rossz volt a bizonyítványom, nem mertem hazavinni, még nem tettem, amit a háború után, amikor az intőket már én magam írtam alá. Az iskolában vad, verekedős gyerek voltam, erről voltam nevezetes, én voltam az osztályban a legerősebb, egészen addig, míg egy börzsönyi kiránduláson arra nem ébredtem, hogy egy fiú ül a mellemen, veri a fejemet és ordítja, hogy ő a legerősebb. Úgyhogy ez a nimbuszom is elenyészett. Először a harmincéves érettségi találkozónkon jöttünk össze régi osztálytársak, és a „gyerekek” nem akarták elhinni, hogy író vagyok, egyike a legostobább tanulóknak, aki ráadásul mindig verekedett és modortalan volt – hogy lehet ilyenből író?

Sportoltál egyébként?

Sportoltam, hogyne. Kapus voltam, meg hátúszó. Kevesen tudtak még háton úszni, akkoriban nyílt a Fedett uszoda, ott rendezték a versenyeket a Margitszigeten. A Margitszigetre csak belépőjeggyel lehetett bemenni, tíz fillért kellett fizetni. Erről az időről csak azt tudom mondani, hogy félálomban éltem meg, minden reggel arról álmodoztam, hátha lebombázták a gimnáziumot, de mindig megvolt, a gimnáziumot megkímélték… Nem voltam jóban se önmagammal, se a szüleimmel, se a körülményekkel, valami nagy hazugságban és főként elveszettségben éltem, amit pontosan éreztem. Közben persze nagyon sokat hülyéskedtem a társaimmal, de tulajdonképpen mindig szomorú voltam. Éjszaka pedig olvastam. Szerettem a May Károly-könyveket, imádtam Dickenstől a *Régiségek ócska boltjá*t, amit dunyha alatt olvastam, nehogy meglássák a szüleim. Dunyhával kellett takaróznom, azt is utáltam. Volt egy kis csíptetős lámpám, amely körülbelül két perc alatt átforrósodott, a dunyha alá tettem, a kezemet összeégettem, borzalmas volt, a dunyhán pedig barna égési foltok keletkeztek. De ezt a könyvet vadul olvastam, miközben persze nem értettem, miről is szól pontosan. Apámék nem voltak külö-

nösebben művelt emberek, de megvolt a *Bűn és bűnhődés* Dosztojevszkijtől, és azt is próbáltam elolvasni, izgatott a gyilkosság. A vége annyira megtetszett, hogy kívülről megtanultam, sokáig fel tudtam mondani az utolsó oldalakat, amikor Raszkolnyikov megtér és megbánja bűneit, ott van Szibériában és jól érzi magát – ez hatott a *Sorstalanság*ra, egész biztos. Érdekes, hogy 1943-ban olyan könyvet is lehetett kapni, mint az *Őfelsége kapitánya,* amellyel a házi tanárnőm ajándékozott meg. A napóleoni háború alatt, a kontinentális zárlat idején játszódik, amikor az angolok tartották a frontot Napóleon ellen. Hornblower egy fregattnak, sorhajónak a kapitánya, erősen individuális ember, mindig kételyekkel küszködik, hogy nem fogja tudni megvívni a harcot, sosem lesz olyan, mint Nelson admirális, aki mellesleg szintén kisebbségi érzésekkel küszködött, csak éppen megnyerte a háborút. Csodálatos könyv volt, mert az individuális szabadságot állította szembe a napóleoni zsarnoksággal, és ez borzasztóan tetszett nekem, Hitlerrel volt párhuzamba állítható, szerintem így is volt megírva. Rendkívül kalandos könyv volt, nagy tudománnyal, részletesen leírja a hajókat, hogy működnek a vitorlák, hogyan kell a kikötőből kihozni egy hajót, hogyan kell manőverezni, stb. De legérdekesebb az volt, hogy az angol hajóskapitánynak mindenféle bajai vannak, fél az ágyúgolyóktól, fél hadat viselni, és közben mégis győzedelmeskedik a zsarnokokkal szemben. És le van írva – természetesen meseszerűen – az angol struktúra, amely mértéktelenül ellentétes volt a magyar levente-katona világgal, illetve a későbbi náci német tömegstruktúrával szemben. Abszolút individuális volt, annak ellenére, hogy azt is leírja a könyv, a legénységet milyen ocsmány eszközökkel terrorizálták, a kikötőkből szedték össze és kényszerítették őket a hadihajókra. Ennek ellenére valami hihetetlen szabad szellem áradt az egészből, a kapitány hadifogságba kerül, bolyong a napóleoni Franciaországban, amely nagyon hasonlít a nácik által megszállt országokhoz. – A Verne Gyula-könyveket viszont nem szerettem, túl pozitívak voltak a számomra; Jókait sem, mert a romantikusan hősies, kötelező optimizmus borzasztóan idegesített bennük. Aztán szerettem a német regényeket, Erich Kästnert például, volt egy fantasztikus könyve, a *Május 35,* egy kis pallót az óceánra vetnek, és elindulnak a gyerekek fehér lóval, mindenféle marhaság történik velük, hallatlanul vonzó volt. Voltak még a Rákosi Jenő-könyvek, a *Báseli harangok*ra emlékszem, de összeviszsza olvastam mindenfélét, átmenetileg még a csillagászat is érdekelt. De leginkább a ponyvaregényt szerettem, Dosztojevszkijben is ezt találtam meg, a ponyvaszerűséget és az emelkedettséget egyszerre, miközben fogalmam sem volt arról, hogy mit olvasok. A *Bűn és bűnhődés* vége, amikor Raszkolnyikov, a nagy bűnös egyszerre megtér, és megszületik az önmagához való új viszonya, ez nagyon soká foglalkoztatott.

Amikor írtad a Sorstalanság*ot, ez az emlék beugrott?*

Nem, egyáltalán nem. Most, hogy beszélek róla, azt gondolom, a regény befejezésének mégiscsak lehetett valami jelentősége, meg kellett, hogy maradjon bennem, mert aztán később a regényeimben szerettem ezeket a magasba vitt végeket…

Még maradjunk egy kicsit a gyerekkori élményeknél. „Nyolc vagy kilenc éves lehettem, amikor karácsonyra, de lehet, hogy születésnapomra, naplófüzetet kértem ajándékba". – Ezt szintén a Valaki más*ban írod.*

Borzalmasan éreztem magam akkoriban, és kértem egy naplófüzetet, mindenáron szerettem volna naplót vezetni, korábban el is kezdtem olyasmiket írni, mint „ma spenót volt ebédre" stb., de éreztem, hogy ez stílustalan.

Akár a „Ma nem mentem iskolába"…

Igen. Ez stílustalan volt, úgyhogy ilyet aztán nem írtam bele, viszont más meg, ami tetszett volna, nem jutott az eszembe, így ez a gyönyörűen bekötött, hófehérlapos naplófüzet ott hevert parlagon, azt hiszem nem is került bele végül egy sor sem. Ma már nyilvánvaló, hogy írással az ember minden áldott nap levezetheti a feszültségeit, ami a lelki higiéniájához tartozik. Gyerekként ezt érezhettem, csak nem tudtam előállítani a méltó gépezetet, amin az indulatok lassan megnyugszanak, kielégülnek és eltűnnek a közönyös világba… Úgyhogy ez a naplófüzet érintetlen maradt.

A gimnáziumi tanulmányaidat '41-ben kezdted, és azon kevesek közé tartozol, aki külön zsidó osztályba járhatott.

Igen, ez a Barcsay utcai állami Madách Imre Gimnázium volt, amely nyitott egy zsidó osztályt, ám ez voltaképpen nem annyira elkülönítésnek, mint inkább kedvezménynek számított. Negyven fiúval indult egy külön zsidó osztály, és ugyanennyivel egy keresztény is. Az A osztály volt a keresztény, a B osztály a zsidó. Valójában rossz politikának bizonyult, hogy csak a legjobb zsidó fiúkat vették föl, mert nagyon elit osztályok jöttek így létre, a tanárok vetekedtek, hogy itt taníthassanak, hisz ezek a fiúk sokkal fogékonyabb és jobb tanulók voltak. Ha csak a legrosszabbakat veszik föl, akkor be lehetett volna bizonyítani, hogy a zsidó tényleg olyan faj… Ám mindenki jeles volt, kivéve engem, aki szinte mindig megbuktam. Rossz tanuló voltam, s mint említettem már, utáltam, gyűlöltem az iskolát. Nem érdekeltek a tantárgyak, nem figyeltem oda, matematikából, fizikából egy szót sem értettem, utáltam a fegyelmet, az iskola szagát, és utáltam a közösséget. Verekedős, rossz fiú voltam. Állandó rossz lelkiismerettel mentem az iskolába, mert nem tudtam a leckét, és közben rosszul éreztem magam a szülői környezetben is, az apám meg a mostohaanyám házasságát sem szerettem, elidegenedett volt a viszonyunk. – Kicsit most előreugrok, mert nem érdektelen a történet: egy német televíziós ember interjút készített velem, amit a Zsidó Múzeumban kezdtünk valamikor a 90-es évek elején talán. Kérdezte, hol jártam iskolába, mondom, innen nem messzire. Menjünk át föltétlen. Nyári szünet volt, beléptünk az iskolába, az udvaron malter, minden szétszedve, és hogy úgy mondjam, a szokott magyar címer fogad: takarítónő, egyik kezében vödör, a másik kezében seprű, s körben fejeskáposzta-szag, mint Orwell regényeiben. Kérdi, mit akarnak maguk itten? Mondom, látja, ez az úr az egyik német televíziótól jött, keressük az igazgatót. Az igazgatónőt nem lehet. Aztán megtaláltuk az igazgatónőt, bemutatkozom. Maga író? Igen, az lennék. Nem ismerjük egyetlen könyvét sem. Hát, mondom, nagyon sajnálom, de ez nem jelent semmit, attól én még az lehetek. De mi ismerjük Konrád Györgyöt, aki ide járt, ismerjük Lezsák Sándort, aki ide járt, az ő könyveik megvannak, magáról nem tudunk. Maga nem küld nekünk könyveket. Mondom: miért küldenék maguknak könyveket? Ha küldene, akkor nyilvántartanánk magát is, mint a többi írót, aki ide járt. Ne haragudjon, én nem ambicionálom, hogy engem nyilvántartsanak, semmi közöm az egészhez, csak ez az úr, volt olyan naiv, és azt hitte… Nagyon mulatságos volt az egész, a német

csak tátotta a száját: teljesen meg volt hökkenve, hogy nem ismernek. Mikor iratkozott be ide, kérdi az igazgatónő. 1941-ben. Akkor maga… Igen, a zsidó osztályba. Rögtön hárított: nekünk erről nincsenek dokumentumaink, elvesztek az iratok. Teljes kudarccal végződött a látogatás. Elmeséltem a történetet néhány osztálytársamnak, az egyikük történész, Harsányi Iván, a pécsi Janus Pannonius Egyetemen tanít, úgyhogy ő utánajárt és összeszedett néhány dokumentumot. Az igazgatónő aztán eltűnt a legközelebbi, 50 éves érettségi találkozónk idejére, amely 98-ban volt. Sajnos nem nagyon látom dokumentálva, hogy voltak ezek a zsidó osztályok, pedig fontos lenne tudni róluk.

Nem szeretted az iskolát, de barátaid voltak?

Hogyne. Ebben a korban mindig van egy-egy testi-lelki jó barát. Először egy Schwartz Simor nevű fiúval barátkoztam össze, akivel azóta is van kapcsolatom, Amerikában él, időnként Magyarországra látogat. Emlékszem, álltunk a folyosó végén ketten, tizenegy évesek voltunk, s kritizáltuk a többieket, nézd meg – mondtuk – ezeket a barmokat, mit nyüzsögnek, hülyéskednek itt…

A tanáraid közül kiket említenél meg? Meséltél egyszer Magyar Samuról, akiről Szentkuthy is beszél, igaz, név nélkül, a Frivolitások és hitvallások*ban.*

Magyar Samu görög-latin-magyar szakos tanár volt, de csak helyettesíteni járt be hozzánk, s olyankor mindig szolidáris volt velünk, ami a háborús években korántsem volt veszélytelen. Fia a nevezetes Magyar vonósnégyes egyik alapítója. Osztályfőnökünk, Szarka tanár úr, latin-magyar szakos volt, egy csodálatosan békés, szelíd ember, aki nagyon szeretett bennünket, és soha nem éreztette, hogy zsidók vagyunk. A hittant egy Pantó nevű pap oktatta a keresztény osztályban, bennünket pedig Schmelczer Izsák rabbi, aki egy szép ember volt, őszes bajusszal, és a háta mögött mindig utánoztuk a sajátos beszédmódját. Emlékszem, szüleim elküldtek hozzá, hogy barmicvóm lesz, és apám kérdeztette, hogy mi az ára ennek. Mondta a rabbi, hogy egy liba. Egy liba akkor a feketepiacon száz pengő volt, de nem lehetett kapni. Adtunk hát száz pengőt, és a fiú árvaházban volt egy nagyon szép ünnepség, a Vilma királynő úton, a mai Városligeti fasorban. Minden pénteken jártunk vagy a Dohány vagy a Rumbach utcai zsinagógába – ez utóbbit Otto Wagner tervezte, ami akkor még úgy nézett ki, mint egy ékszerdoboz, aztán a háború alatt bombatalálat érte, és évtizedeken át állt elhanyagoltan. Persze akkoriban inkább az volt a lényeg, hogyan lehet meglógni az istentiszteletről. Ez egy olyan élet volt, amely tulajdonképpen már a zsidótörvények jegyében zajlott, miközben az ember nem érezte magát zsidónak. Mindenki a BBC-t hallgatta titokban, amit erősen zavartak, és amikor olyan rettenetes dolgokról esett szó, hogy a nácik miket csinálnak Lengyelországban, akkor a zsidó polgár általában legyintett, és azt mondta, na jó, hát ez angol propaganda. Ez így zajlott egészen addig, míg… Tudjuk.

A zsidótörvények bevezetése után hogyan változott meg a családotok élete?

Apámnak kezdetben nem kellett bevonulnia munkaszolgálatra, volt orvosi papírja a gyomorfekélyéről, s ezzel megúszta a behívást, nem is esett még akkor a zsidótörvények alá, mert nem volt közalkalmazott. Anyám férjére azonban vonatkoztak e törvények, aki a Magyar Aszfaltnál volt cégvezető. A cég a következő probléma előtt állt: vagy nyugdíjazza ezt a kiváló tisztviselőjét, vagy pedig megtartják, ám mint zsidó, többé nem írhat alá szerződéseket. A

cég ez utóbbit választotta, minden üzletet ő kötött, és adtak mellé egy úgynevezett árját, ő írt alá mindent. Borzasztó aljas világ volt. A Barcsay utcai gimnázium is átváltozott közben, bevezették a levente órákat. Volt egy nyilas tornatanár, úgy hívták, Csorba. Eleinte nem foglalkozott a zsidó osztállyal, rendszerint közénk hajított egy labdát, és ha zaj volt, bejött, ordított. De később, ha jól emlékszem, a Don-kanyar után, átalakultak a tornaórák, hozzá jött még egy úgynevezett levente óra, amikor is fölvett egy piros-fehér-zöld karszalagot és ő lett a leventeparancsok. Az igazi aljasság az volt, hogy a másik osztályból átjöttek fiúk, ők voltak a mi úgynevezett rajparancsnokaink, akiket arra neveltek, hogy bármilyen parancsot adhatnak nekünk… Ez ugye mégiscsak döbbenetes, hogy a szomszéd osztály tanulói parancsolhattak, guggolásokat, békaügetést meg hasonlókat csináltathattak velünk.

Innentől már a Te és Köves Gyuri története kezd egymáshoz kapcsolódni. Mi az, ami a regényből szükségszerűen kimaradt?

Csak az életrajz maradt ki, miközben a történet szóról szóra ugyanaz, amit leírtam a *Sorstalanság*ban. 44-ben elmúltam tizennégy éves, tehát leventei kötelezettség alatt álltam. Kisegítő előkészítő ifjú, így hívtak hivatalosan, és megmondták, hogy dolgoznom kell. Dolgoztam is egy ideig Berger úrnál, aki borászati gépeket gyártott, préseket meg nem tudom miket, de miután ő is zsidó volt, rövidesen be kellett zárnia az üzletét. Ezután behívtak az elöljáróságra, amely a Baross utcában volt, és azt mondták, vagy magam választok munkahelyet, vagy pedig ők adnak egyet. Azt válaszoltam, hogy adjanak. Így kerültem a Shell Kőolajfinomító Művekhez, ahová tizennyolc másik fiút is kirendeltek, és kőműves munkát végeztünk reggeltől estig.

Ez eredetileg csak a nyári szünidőre vonatkozott?

Ez, tekintettel arra, hogy azt hazudták, a háborút meg fogják nyerni, nem volt időhöz kötve. Beosztottak, ez volt a kényszer munkahelyem tulajdonképpen, ahol reggel hétkor kellett megjelennünk. Civil kőművesek közé kerültünk, míg le nem bombázták az olajfinomítót. Márai a *Napló*jában ír ezekről a nagy bombázásokról. A Csepel szigeten több kőolajfinomító is volt, aztán a Soroksári útról nyílt a Kénsav Gyár, amely szintén hadiüzemként működött, ezek voltak a főbb célpontok. Ha eltaláltak egy ilyen olajfinomítót, és a szél délnyugatról fújt Pest felé, akkor nagy pernyék hullottak a városra. Nemigen volt már benzin akkoriban, butángázos autók jártak a városban, a tetejükön óriási gázpalackkal, hogy a benzinnel spóroljanak. Mi, fiúk szerettük a munkát, kedvesek voltak a kőműves emberek, maltert kellett a kezük alá hordanunk. Nem volt semmi baj, élveztük a dolgot, gyalog mentünk a város széléig, a határátlépéssel sem volt soha semmi gond, míg egy reggelen… Mint évek múltán megtudtam, aznap, 1944 június végi napján a csendőrök körbefogták Budapestet. Tudni kell ehhez, hogy Pesten a rendőrök voltak az illetékes hatóság, vidéken viszont a csendőrség.

A kudarcban *írod: „tizennégy és fél éves koromban körülbelül fél óra hosszat néztem szembe egy élesre töltött golyószóró rám meredő csövével". Ez, gondolom, a laktanyában történhetett. Miért maradt ki ez az epizód a* Sorstalanság*ból?*

Ez a regény szempontjából anekdotikus elem, emiatt kellett kimaradnia. Azt követően történt, hogy a csendőrök a Soroksári úti Andrássy-laktanyába vittek bennünket. Behajtottak a lóistállóba, ülve aludtunk,

összezsúfolva, mindenki a másik térdére támaszkodott. Egyszer csak valami ordítozásra ébredtünk, jöttek a csendőrök, hogy légiriadó van, éspedig azért, mert ebből az istállóból valaki gyertyával jelezte az angol gépeknek, hogy hova kell jönniük. Egy kicsi, zárt udvarra tereltek minket, gyönyörű, illatos nyári este volt, telihold, és az udvar szemközti téglakerítésén ott sorakoztak a golyószórók, olyan volt a csövük, mint a mákdarálónak. Mellettük ültek a csendőrök és átkozódtak, részegek voltak, semmi jó nem ígérkezett. Közölték, ha a környékre leesik egy bomba, végeznek velünk. Fel voltak dobva, örültek, hátha lelőhetnek bennünket, de aztán úgy alakult, hogy nem dobtak bombát a környékre, az angolok továbbrepültek. Innen aztán másnap villamossal és hajóval elvittek bennünket a budakalászi téglagyárba, amely már egy szabályszerű gettó volt, onnan indították később a vonatokat Auschwitzba. Minden úgy történt, ahogy leírtam. A csendőrök puccskísérletét estére feloszlatták, mivel Faragho Gábor altábornagy, aki Horthy és a csendőrök közötti összeköttetést tartotta fenn a Honvédelmi Minisztériumban, tudomást szerzett a puccsról, amelynek az lett volna a célja, hogy Horthyt megdöntsék, és ezzel Budapesten is elkezdődhessenek a deportálások. Mire azonban Faraghonak sikerült ezt valahogy elhárítania, addigra én már Budakalászra kerültem a téglagyárba, és aztán onnan szabályszerűen vittek Auschwitzba, illetve Birkenauba, ahol karanténtáborba kerültem. Nem mesélem el ezeket az élményeket, hiszen mindenki tudja, hogy zajlott az ilyesmi. Az embert elvitték egy helyre, amelyről fogalma sem volt, hogy micsoda: Auschwitz–Birkenau, sose hallott róla. Aztán a láthatár szélén meglátta a krematóriumokat, és már mindent tudott. Egy este Buchenwaldba vittek, három napig utaztunk vonaton, ott vették föl az adataimat, akkor kaptam a számomat stb. Buchenwald egyik melléktáborába, Zeitzbe kerültem, ugyanúgy, ahogy a könyvben leírtam. (A BRABAG Műveknek, a Braunkohlen-Benzin AG-nek, nemcsak egy tábora volt, mint utóbb kiderült, hanem Magdeburgban, és máshol is.) Hogy ezt miként éltem át, arról nagyon keveset tudok mondani, mert tulajdonképpen megírtam, ha nem is magamat, de megírtam a regényben. Nem hiszem, hogy érdemes lenne beszélni arról, mit élt át az ember ott: lerobbant, éhezett, beleragadt a facipő a lábába, aztán elkerült a revirbe, a betegszobába és ha szerencséje volt, akkor életben maradt. Ebből a tizennyolc fiúból egyedül én maradtam meg. – De hogy egy kicsit anekdotázzunk is: utóbb kiderült, és ez anyám karakterét jellemzi, hogy kapott egy levelet, amelyben Kató, a mostohaanyám értesíti őt az eltűnésemről. Anyám nem törődött bele, bement a Honvédelmi Minisztériumba. Nagyon szép, elegáns dáma volt, és följutott valami illetékes századosig vagy őrnagyig, aki őt annak rendje és módja szerint fogadta. Asszonyom – mondta –, legalább a sárga csillagát vegye le, az Isten áldja meg. Nagyon kedves volt hozzá, és elmesélte neki, hogy igen, tud ilyen esetekről. Ezeket a fiúkat Erdélybe viszik, és a fakitermelésben foglalkoztatják őket. Ezt az információt kapta az anyám. Hozzátartozik anyám karakteréhez, hogy őt ez rendkívüli módon megnyugtatta. A gyereknek nem árt, hogyha dolgozik egy kicsit, ez volt a hozzáállása, így aztán megnyugodva távozott. Később ő is gettóba került, de kétszer megszökött. Kezdetben volt még arra lehetőség, hogy akinek rendkívüli iratai voltak otthon, és be akarta mutatni őket, az kapott maga mellé egy rendőr kísérőt, hogy elmenjen értük. Anyám akkor már Pesten kívül volt valahol, nem Budakalászon, de valami budai téglagyárban, és azt mondta, hogy neki vannak ilyen iratai. Na most, az anyám, ahogy kikerültek a lőtávolságból, rettenetesem lehordta a rend-

őrt, s nekiszegezte a kérdést: „nem szégyelli magát?" – és az elszégyellte magát. Anyámnak így sikerült megszöknie, de nem tudom, vajon mi történhetett a rendőrrel? Például a mi rendőrünk, az a vámházi rendőr is olyan furcsa figura volt, pontosan emlékszem a szemére – semmi másra, és ezt le is írtam a *Sorstalanság*ban, de nem elég intenzíven –, ahogy rám nézett és a szemével intett, hogy „szaladj már… most!" – mialatt mentünk a csendőrségre. Ahogy az a villamos – amit szintén leírok – keresztülvágott köztünk, tömegestül kezdtek rohanni az összefogott emberek, és a rendőrök nem szóltak, nem avatkoztak közbe. Egyikük rám nézett, a szemével intett, és én maradtam.

És miért, ezen gondolkodtál?

Igen. Ezt aztán le is írtam, de ha akkor megkérdeztél volna, természetesen nem tudtam volna megmondani, hogy miért maradtam. Aztán eljutottam a legegyszerűbb szóig: tisztességből, valószínűleg tisztességből, telve a világ iránti bizalommal.

A jó nevelés…

A jó nevelés, igen, meg a bennem lévő alapvető tisztességből. Most miért szökjek meg? Van igazolványom, mindenem rendben van… meg hát kíváncsi is az ember. Magáról a koncentrációs táborról nemigen tudok neked mesélni, csak arról tudnék, hogy éhes voltam, leromlottam, nem voltam magamnál, emberi szint alá süllyedtem, sőt meg is haltam… Mikor kitettek a buchenwaldi jeges pocsolyába, és ott feküdtem, nem tudom meddig, akkor biztos, hogy eljutottam addig a pontig, hogy elhagy az élet. Ez is úgy volt, ahogy leírtam, nem éreztem semmiféle testi fájdalmat, nem volt semmiféle bajom, szép nyugodtan feküdtem ott, mígnem aztán kihúztak onnan, és elvittek. Nem tudom, belemenjünk ebbe? Nem érdemes.

'45 júliusában tértél haza…

Miután hazatértem, megtudtam, hogy apám meghalt, így anyámhoz költöztem, aki addigra már visszakapta a lakását. Az történt ugyanis, hogy amíg ő a sárgacsillagos házban, majd utána a gettóban volt, beköltözött hozzájuk egy magyar Gestapo-detektív, aki makulátlanul adta vissza a lakást, úgy, ahogy átvette. Nagyon vigyázott arra, nehogy valamit föl lehessen hozni ellene, aztán eltűnt az országból, természetesen. A házat bombatalálat érte, ezért egy ideig nem volt melegvíz, így a Lukács uszodába jártunk fürödni. Odaköltöztem, de meglehetősen viharos körülmények között laktunk együtt. A lakás a magasföldszinten volt, és anyám nem örült, amikor éjszaka háromkor, négykor másztam be az ablakon, áradt belőlem a rum- és dohányszag. Az első adandó alkalommal elköltöztem egy albérletbe a Pannónia utca környékére, amit aztán *A kudarc* című regényben le is írtam körülbelül, ott lakott egy nő a kisfiával. Ott laktam egy darabig, amíg tudtam fizetni az albérleti díjat, amikor nem tudtam, visszaköltöztem.

Közben a gimnáziumot is be kellett még fejezned.

Amikor '45-ben hazajöttem Buchenwaldból, és egy kis idő múltán felépültem, bementem az iskolába, hogy beiratkozzam a következő tanévre. Ahogy fordulok a Barcsay utcába, kit látnak szemeim… Az egykori tornatanárunk, Csorba tanár úr, magas, szikár, ősz bajuszos ember rohan elöl, mögötte fenyegetőző diákok, főként egy, aki az öklével hadonászik: „Rohadt nyilas, vissza mertél jönni?!" A fiút Böhmnek

hívták. Kicsit később, mondjuk ötven év múlva, találkoztam vele, és bemutatkoztam neki egy fogadáson: „Emlékszel arra, amikor Csorbát végigzavartad az utcán?" Nem emlékezett rá. A hajdani fiú nem más, mint Bacsó Péter filmrendező, aki egy évfolyammal járt fölöttem.

1945 és 48 között mi mindent csináltál?

Iskolába jártam, 48-ban érettségiztem hivatalosan, tizenkilenc évesen, mivel novemberi születésű vagyok, évvesztes. Közben persze a tanulás érdekelt a legkevésbé. A gimnázium közelében, az Erzsébet körúton volt a Pollák pingpong- és biliárdterem, ott találkozgattunk mindig a fiúkkal, moziba is jártunk, jöttek az első amerikai filmek, az *Öt lépés Kairó felé,* a *Broadway Melody*, a *Rapsody in Blue,* az egyik nagyszerűbb film a másik után, le voltunk nyűgözve tőlük. Működtek az éjszakai lokálok, mulatók, zenés eszpresszók, és az óriási infláció miatt tört aranyban kellett fizetni, a főpincér mindig egy kis mérlegen mérte le a fizetendő összeget. 46-ban a világ addigi legnagyobb inflációja volt Magyarországon. Emlékszem, egy cionista mozgalom 46 nyarán táborozást hirdetett valahol Pécs környékén, és augusztusban, mire visszajöttünk, már nagyjából stabilizálódott a helyzet, forintot kaptunk millpengők helyett. A táborban Blum Tamás tartott zenei előadásokat hanglemezekkel kísérve, például a programzenéről. Közben pedig szövődtek az ismeretségek a lányokkal, már rögtön Pécs felé, éjjel a vonaton, nem is láttam, kivel csókolózom, azt se tudtam, hogy néz ki a lány, hajnalban csak néztem meglepetten. Auschwitz és a háború után felfokozott életizgalom volt bennem is, egyáltalán nem érdekelt az iskola, legfeljebb ha bált rendeztek benne. Jött egyszer Balassa tanár úr este a folyosón és ott talált engem, amint egy lánnyal csókolózom az ablakban. Mit csinál itt maga, Kertész? Hát – mondom –, tetszik látni… Igazgatói megrovást kaptam érte, amit én magam gyorsan alá is írtam. Nem vettem komolyan az iskolát, szinte minden tantárgyból megbuktam. Mindig át akartak segíteni, mert Auschwitzból jöttem, és erről mindenki tudott. A matematika érettségim úgy zajlott, hogy a tételben szereplő szinusz, koszinusz és nem tudom még, minek a képletét fel sem tudtam írni a táblára, nemhogy megoldani, úgyhogy végül a tanár oldotta meg helyettem, így engedtek át. Borzalmas volt az egész, nagyon nem nekem való, untam, nem tanultam semmit a világon. Azt gondoltam, megpróbálok valami szakmát. Az egyik barátom javaslatára, aki a Teleki téren árult mindenfélét, megpróbálkoztam egy nyáron a borügynökösködéssel. Némi százalék fejében ötputtonyos tokajikat kellett volna eladnom, jártam is az üzleteket, de hiába. Egy helyen azonban adtak egy címet, hogy ott majd biztosan vesznek tőlem. Bementem a házba, koraeste volt, becsöngettem, sokáig nem jött ki senki, majd megjelent egy dúlt pár, látszott, hogy épp szeretkeztek. A férfi teljesen ki volt irulva, én meg csak habogtam: ötputtonyos tokajit tessék… Menjen a fenébe – mondta.

Így ért véget az ügynökösködésed.

Így ért véget. A következő nyáron betűszedőnek szegődtem el a Szikra Nyomdához, egy ismerősöm beszélt rá, ha jól emlékszem, Székely Andris. Hajnalban kellett kelni, borzasztóan unalmas volt, viszont amikor átmentünk a géptermen, a fiatal, csinos lányok a gépek előtt köpenyben, feszes ruhában, már érdekesek voltak, de maga a betűszedés nem ment. Úgyhogy ezt is abbahagytam, és utána már valahogy tényleg leérettségiztem.

Barta Kristóf – Muflonkoponya zöld háttérrel olaj, vászon 38x38 cm

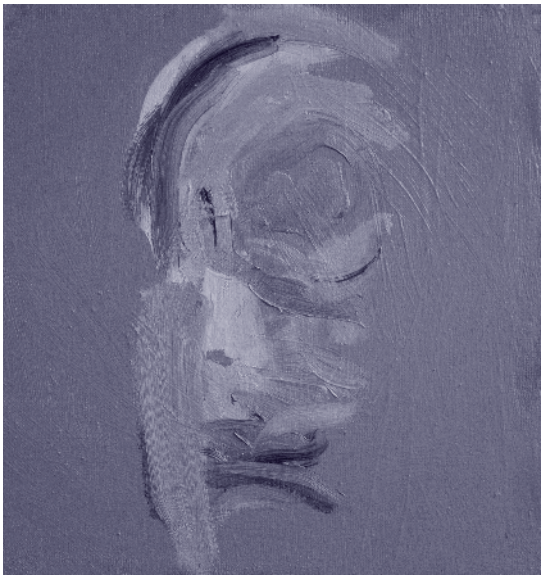

Körülbelül két és fél éve ismerem Barta Kristóf munkáit. Az első jó benyomás: mentes volt azoktól a betanult mozdulatoktól, amiket általában megtanítanak azokkal a szerencsétlenül járt festőtanoncokkal, akik túl korán kerülnek tanárok kezei közé. A józan reakció ilyenkor megpróbálni nem engedni, hogy tanítsanak. Mert ha elnyomnak minden spontán gesztust és elhomályosítják azt az éles szemet – ami jobb esetben mindenkinek van, ha művészettel foglalkozik –, létrejön egy teljesen üres alkotói létforma, titkolni való és kényelmetlen karaktervonásokkal. Ha ettől megmenekülünk, akkor megjátszani sem kell magunkat, mert nincs mit takargatni. Annyit kell tennie a nem megrontott művésznek, hogy találnia kell egy festésmódot, amiben szabadon áramolhat. Semmi sem lehet értelmetlen, semmi sem lehet független attól, amilyen, és a hozzá kapcsolódó összes mellékesnek vélt tulajdonságától. A megfogalmazása egyszerű, tételes. Gondolhatnánk túlzottan slamposnak is, de ebben az akadályoz meg, hogy itt-ott feldereng pár kivillanó folt a háttérből, ami könnyed mozgást, ugyanakkor testet is ad a felületnek. Hogy ez mennyire volt előre elgondolva, azt nem tudhatjuk. Drámaiság és irónia keveredik egymással. Egy ilyen erős zöld háttérben a sápadt lilák elsorvadnak. Az égéstermékük ezek a kékes foltok lesznek. (Németh László)

Gresa Márton – Még nem ismert szavak 2 olaj, vászon 150x150 cm

Sci-Fi – Marcit két éve ismertem meg itt az egyetemen, az osztályunkban. Három hónapja műteremtársak lettünk. Ez egy kis műterem, elég intim kör. Így kerültem közelebb a munkáihoz, köztük a kiemelt képhez is. Sci-fi címmel írok róla, mert direkt vagy indirekt módon ilyen vizuális emlékanyaggal megáldott formaiságokat ötvöz. Lehetne képzelegni, hogy ez egy másik dimenzió, egy másik világ írása, földönkívüli lények hagynak ilyeneket hátra maguk mögött. De valójában úgy, ahogy a sci-fi is ember alkotta szó, úgy ez az ábrázolás, ezek a jelek is. Akárhogyan is, de ezeket a jeleket megtaláljuk a saját matematikánkban, életünkben, vagy egy Tetris játékban is. Emberibb az embernél, az ember találta ki és ruházta fel olyan adottságokkal, melyek révén akár egy másik világ, egy földöntúli faj kódja vagy írásrendszere lehetne. Lehet, hogy az is. Nem akarom eldönteni. Nem akarok dönteni! Az tény, hogy Marci olyan ornamensekkel hálózza be saját világát, amit a matematikából idézett vagy egyszerűen a minket körülvevő hightech világból vett. (Kecső Endre)